

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
СЕКЦИЯ „НОВА БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ”

СТЕФАН НИКОЛОВ ШИВАЧЕВ
РОЛЯТА НА ОБЩИНА ПЛОВДИВ ЗА РАЗВИТИЕТО
НА ГРАДА ПРЕЗ ПЕРИОДА 1886 – 1944 ГОДИНА

АВТОРЕФЕРАТ

на

дисертация за присъждане на образователната и научна степен
„доктор”

в научна област: 2. Хуманитарни науки
професионално направление: 2.2. История и Археология
научна специалност: История на България (Нова българска
история)

София, 2018

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
СЕКЦИЯ „НОВА БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ”**

СТЕФАН НИКОЛОВ ШИВАЧЕВ

**РОЛЯТА НА ОБЩИНА ПЛОВДИВ ЗА РАЗВИТИЕТО НА ГРАДА ПРЕЗ
ПЕРИОДА 1886 – 1944 ГОДИНА**

АВТОРЕФЕРАТ

на

дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор”

в научна област: 2. Хуманитарни науки
професионално направление: 2.2. История и Археология
научна специалност: История на България (Нова българска история)

Научен ръководител:
Доц. д-р Росица Стоянова

Членове на научното жури:
Доц. д-р Василка Танкова
Проф. д.и.н. Веска Николова
Доц. д-р Валери Колев
Доц. д.и.н. Любомир Златев
Доц. д-р Росица Стоянова

София, 2018

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита от научния състав на секция „Нова българска история” при Института за исторически изследвания към Българската академия на науките на заседание от 29 март 2018 г.

Дисертацията се състои от увод, предговор, изложение, структурирано в три глави, заключение, библиография и приложения с общ обем 333 страници.

Публичната защита ще се състои на 21 юни 2018 г. от 12:00 ч. в Заседателната зала на Института за исторически изследвания при БАН
София, бул. „Шипченски проход” № 52, бл. 17
Материалите по процедурата са публикувани на интернет страницата на Института за исторически изследвания при БАН (www.ihist.bas.bg)

УВОД

В своето историческо развитие от Освобождението до 1944 г. Пловдив преминава през различни периоди. През Временното (окупационно) руско управление и в годините на Източна Румелия той придобива статута на столичен град. Така грижата за неговото развитие се поделя между централната власт и създаващото се местно самоуправление. След Съединението на Източна Румелия и Княжество България през 1885 г., градът изгубва престижното си положение, обезличава се институционално и, макар да запазва позицията си на исторически утвърдил се център за една от най-плодородните и важни за страната области, постепенно се превръща в обикновен окръжен (областен) град.

Както във всички балкански държави „егоистичната” в своето развитие столица потиска предопределеното от природоклиматичните и социално-икономически фактори естествено развитие на останалите селища. Развитието и модернизацията на всички тях, включително и на Пловдив, са предоставени на „крехките възможности” на местното самоуправление, твърде често обезсилвано кадрово и финансово от централната власт.

На общината, като институция на местното самоуправление, законът възлага грижата за градоустройството, благоустрояването, началното образование, опазване на реда и общественото здраве, медицинското обслужване и пр. Това е институцията, която стои най-близко до населението и в нейната дейност като във фокус се събират всички аспекти на стопанския, обществения и културен живот на града. Така, от една страна, историята на местната власт се явява основен компонент от живота на всеки град, но от друга, тя може да бъде и самостоятелен предмет на изследване.

ЦЕЛ И ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящият дисертационен труд е базиран именно на идеята да се представи самостоятелно – пространно и последователно – историята на Община Пловдив в хронологичните граници от Съединението, когато вече има поставени основи на местното самоуправление, до 9 септември 1944 г., когато започват нови кардинални промени в общественно-икономическото и политическото развитие на страната. **Основната цел на дисертацията е да се изследва и анализира ролята на местната власт като важен фактор за развитието и модернизирането на града, за**

реализацията на значими проекти, които оказват влияние върху живота на общността за дълги периоди. От своя страна, големият отрязък от време, застъпен в дисертацията, дава възможност процесите и събитията да се проследят в развитие, да се отсее значимото като намерения и тяхната реализация.

За постигането на тази амбициозна изследователска цел съм насочил своите усилия към разрешаването на множество изследователски задачи, главните от които са:

- ✓ Да се открият характеристиките на процеса на поставяне темелите на общинското самоуправление в Пловдив в периода 1878 – 1885г. Въпреки че тази задача излиза формално извън хронологическите рамки фиксирани в заглавието, това е времето, когато се слага началото на редица процеси и начинания, послужили като база за развитието на града през следващите години.
- ✓ Да се изясни цялостното организационно развитие на Пловдивската община в контекста на общинското законодателство от Съединението на България през 1885 г. до края на Втората световна война. На тази база да се изследват връзките между местната и централна власт в целия период, в който Пловдив е един от многото околните градове. Да се проследят взаимовръзките в дейността на кметовете и общинските съвети и се потърси мястото на фигурата на кмета за разрешаване основните проблеми пред града.
- ✓ Да се потърсят спецификите в дейността на Пловдивската община и да се маркират отликите в сравнение с общините в другите големи български градове.
- ✓ Да се изведат на преден план онези основни инвестиционни проекти, чиято реализация е плод на далновидността на управляващите и които оказват влияние за развитието на Пловдив в перспектива.
- ✓ Да се разкрият начините на финансиране на дейността на общината и на значимите инвестиционни проекти, ролята на взетите заеми от Българска народна банка и обективните и субективни фактори, довели кризисните ситуации при тяхното изплащане.
- ✓ Да се въведе в научно обръщение издиреният и събран фактологически материал за дейността на Пловдивската община, който представлява добра база за цялостно изследване на местното самоуправление в България.
- ✓ Да се изведе практическото приложение на положителния и негативния опит в дейността на кметовете и общинските съвети, в контекста на новите условия в общинското самоуправление след 1990г.

НАУЧНИ МЕТОДИ

Основният метод, прилаган в хода на работата, е историческия, като при историческото познание става въпрос за разбирането на събития и личности в тяхната уникалност и неповторимост. Основополагащо място заема историко-филологичният критичен метод при изучаването на изворовия материал – носителя на емпирична информация за познавателния процес. От тази гледна точка на преден план извеждаме документалния метод на работа с историческите факти, издирени и събрани в архивохранилища, от тогавашната преса и по-сетнешни публикации в издания. Историческият метод включва в своя алгоритъм и сравнителния подход, системно-структурния анализ, методите на аналогията, моделирането и хипотезите.

Проучването на документи или явления от масов и еднотипен произход вече не може да се извършва без помощта на компютърни програми. Така в процеса на събиране на първичната информация се създадоха огромни документални масиви, които позволиха да се проследи в детайли развитието на местното самоуправление в Пловдив и ролята му за развитието на града. Направен е съвременен системен анализ на наличната информация. Това е предпоставка за хронологичното и логическо цяло на разработката.

СТРУКТУРА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Критичният преглед на литературата и анализът на изворовата база в голяма степен предопределиха темата и подсказаха структурата на дисертационния труд, който се състои от предговор, изложение (обособено в три глави), заключение, библиография и приложения, с общ обем 333 страници.

Хронологичният обхват на изследването е доста дълъг. Но само по този начин могат да се съпоставят периодите на кризи, когато по финансови, личностни или други причини не е възможно да се реализират значими намерения и времето на реализацията на такива идеи, чиито резултати се ползват и от следващите поколения.

В **увода** се обосновава темата на дисертацията, нейните цели и задачи, научните методи, аргументират се хронологическите рамки на изследването и се прави критичен обзор на историографията.

В обособения като самостоятелна част **предговор** се проследява поставянето на основите на общинското самоуправление в Пловдив през периода на Временното (окупационно) руско управление и Източна Румелия, когато решаващата роля за развитието на града има централната власт, а общинската управа прави своите първи стъпки. Нейното начало се свързва с името на авторитетния български възрожденски

деец Костаки Пеев, който е назначен от руските власти, а в края на 1878 г. става и първият избран кмет на града.

Развитието на града се ускорява след определянето му за столица на Източна Румелия. Постановленията на Органическия устав на областта за градските общини въвеждат широко местно самоуправление на основата на изборни съвети и кметове. Съобразени са и с местните условия, като дават възможност за представителство на етническите и религиозни общности в града. Пловдивската община функционира като столична, може да разчита на пряката подкрепа на областния управител, както и на директорите – румелийските министри, а и на депутатите от Областното събрание. Така обаче общинската управа става зависима от намесите в нейните дела на тези институции и някои личности облечени във власт. Пловдивската община успява да реши само някои задачи – построяването на своя сграда, утвърждаването на първоначалната структура и щатния състав на някои общински служби, успешното провеждане на избори. Но общината няма съществен принос за развитието на града, а най-значимите проекти през периода се реализират с държавна инициатива, финансови средства и ресурси – изграждането на обекти на инфраструктурата като възстановяването на моста на Марица, създаването на първите градини, Руския паметник на Бунарджика, построяването на храма „Св. св. Кирил и Методий“, строителството на забележителните сгради на Девическата и Мъжката гимназия, на Държавната болница и Областното събрание на Източна Румелия.

През следващия период Пловдив загубва статута си на столица и неговото развитие остава грижа само на Градската община.

На база на тематико-хронологичния принцип резултатите от проучването са систематизирани в три глави, във всяка от които се разглежда решаващата роля на Община Пловдив за развитието и модернизацията на окръжния (областен) вече град през следващите десетилетия.

Глава първа „Дейността на Община Пловдив в периода от Съединението през 1885 г. до войните за национално обединение” е разделена на четири параграфа. **Първият параграф** „Привеждане дейността на Община Пловдив в съответствие със Закона за градските общини от 1886г.“ представя облика на града и характеристиките на населението от 33 442 души. До началото на 90-те години на XIX век градът запазва своя ориенталски облик: без планировка и нивелация, с разделеност на махали по етнически и верски признак; с търговска улица (чаршия) и пазарна част като ядро на града; с тесни криви улици; с липса на канализация, като на места водата се отвежда по

минаващите по средата на улицата открити канали; със снабдяването на населението с вода е от р. Марица или от открити кладенци; с преобладаващи паянтови едноетажни или двуетажни къщи.

В първите месеци след Съединението въпросите за промените в местното самоуправление в обединеното княжество остават на заден план. Но министър-председателят Петко Каравелов е принуден да бърза, защото Турция прави опит за въвеждане на вилаетските закони за местно самоуправление. През месец юли 1886 г. е прието новото законодателство, като за първи път в Княжеството влиза в сила специален Закон за градските общини. В него се доразвива утвърдения в Търновската конституция принцип на децентрализация в териториалното деление на държавата и правото на общините да вършат самостоятелно своите домашни дела. Възстановява се изборното начало с прякото избиране на общинските съвети от населението за срок от три години. За градове като Пловдив с население над 15 000 души, общинският съвет се състои от 16 души. Изборът на кмета и на неговите трима помощници измежду членовете на общинския съвет вече става с тайно гласоподаване. Приложението на новото законодателство през следващите години окончателно трансформира общините от религиозно-народностни обединения, каквито са преди Освобождението, в административно-териториални единици. Общината губи старата си роля на всестранен регулатор на социалния и духовен живот на общността (правораздаване, нормиране на поведението, обществен живот) и все повече се превръща в придатък на държавния управленчески апарат. Недостатък на този закон е липсата на обвързаност между предоставените на местната власт многобройни задължения за поддържане живота на местната общност и финансовата обезпеченост на дейността.

Редовните избори за нов градски съвет и кмет се провеждат на 4 октомври 1887 г. Те са първите след Съединението и по новия Закон за градските общини. За малцинствените групи в Пловдив (турци, гърци, арменци и евреи) вече не се предвиждат определен брой места. Изборите преминават под знака на неоспорваното преимущество на либералите националисти, без фракционни борби и са слабо отразени в политическия печат. Единодушието между казионните и бившите дейци на Съединението е потвърдено от равния брой съветници от двете страни. Първото заседание на новоизбрания общински съвет е на 13 ноември, когато за кмет е избран Христо Дюкмеджиев. Стъпка по стъпка започва решаването на натрупаните проблеми, като основната цел е привеждане дейността на общинската управа в съответствие с новото законодателство. На 16 март 1888 г. е издадено Окръжно № 894 на

Пловдивската градска община и през следващите дни жителите на всичките 34 махали избират свои старей с по един помощник, които да ги представляват пред общинските власти. Така е ликвидирана институцията на наследените от турско време мухтари.

Вторият параграф на първа глава „Пловдивската община през последното десетилетие на XIX век“ разглежда успешното изпълнение на първите значими инвестиционни проекти. Мъдростта в управлението на един град в крайна сметка се изявява в способността да се набележат важните за идните поколения проекти, чието осъществяване ще остави следа поне за следващите няколко десетилетия. Такава далновидност проявява Христо Дюкмеджиев по време на своето управление, схващайки че Пловдив ще запази ориенталски си облик без нов градоустройствен план и без съвременно решение за неговото водоснабдяване.

В хронологичен план първият проект е водоснабдяването на града. Необходимостта се определя още в първата година след Освобождението, следват три неуспешни опита, като са прарасани доста финансови средства. Изпълнението на проекта става с първия взет през 1890 г. голям заем в размер на 1 500 000 лева. Двамата общински инженери Трънка и Шнитер подготвят проектите и добре обмислени поемни условия за отдаване предприятието на предприемач. Условието е то да се извърши по подготвения проект, който разделя водопровода на две части. Първата е с дължина от 13,5 километра от водохващането над село Сотир / днес Храбрино / в Родопите до водохранилището на Бунарджика. Втората е градският водопровод с 6 000 метра главни тръбопроводи и 2 000 метра второстепенни, с дващестина чешми в рамките на Пловдив. Градът е разделен на две зони: висока, включваща кварталите по хълмовете и ниска с постъпваща вода с високо налягане и резервоар за намаление на напора.

При проведения търг строежът на водопровода се възлага на белгийската компания *Compagnie generale des conduites d'eau – Liege* / „Компани женерал де кондюи до – Лиеж“ /, която изпълнява професионално, точно и акуратно своите задължения. Откритият на 6 септември 1891 г. водопровод осигурява бистра планинска вода за населението. Пловдив вече има друг облик и само година по-късно това ще бъде един от аргументите за определяне на града за домакин на Първото българско земеделско-промишлено изложение.

Каква е цената на този водопровод, платена от Пловдивската общинска управа през 1891-1892 г. и защо през следващите години това става причина за голямата задължнялост на града? От документацията е видно, че материалите са на стойност от 724 029 лева. Работата на компанията е оценена на 527 669 лева. Общата стойност на

водопровода е 1 251 698 лева. На шест последователни вноски на компанията са изплатени 1 004 040 лева и остава да се заплащат 247 658 лева. Простото сравняване на осигурените от заема 1 310 000 лева и цената на реализацията от 1 251 698 лева показва, че парите би трябвало да стигнат. Но се появява сумата от 315 000, похарчена за други дейности на общината в периода 1890 – 1892 г. и от тук възниква един от най-тежките финансови проблеми за града през следващите години.

Христо Дюкмеджиев остава в историята на Пловдив и със създаването на първия градоустройствен план. Освобождението заварва планова и пространствена структура на селищата в българските земи, формирана през вековете без предварително създадена идея или план. Градовете се нагаждат към конкретните топографски, социални и икономически условия. Забавянето на втория важен за града проект за създаване на градоустройствен план, дава възможност да се черпят поуки от недотам успешните реализации веднага след Освобождението в София и Стара Загора. По различен начин протича планирането на Пловдив, определяно като една от най-значимите градоустройствени операции в България. В града има удивително съчетание на природни условия (хълмове, река, поле) и културноисторическа ситуация – видимите останки на поне седем културни пласта. През 1888 г. Дюкмеджиев назначава за главен архитект на Пловдив Йосиф Вацлав Шнитер и му възлага работата по изготвяне на градоустройствено-регулационен план в мащаб 1 : 500. Благодарение на творческия подход на арх. Шнитер Пловдив запазва своята урбанистична идентичност и неповторимост. Първият подход на Шнитер е при регулирането на новите части на града, при което се утвърждават квартали с четириъгълна и триъгълна форма, задължително изискване на новата модернистична структура с квадратно матрични по форма елементи. При регулиране на съществуващите градски части авторът максимално се съобразява със съграденото от предците, при което структурата се превръща в мозайка от разнообразни по форма и размери многоъгълници. Това най-ярко личи при Стария град на Трихълмието. Така Пловдив и днес е жив урбанистичен пример и феномен на прехода от средновековие към модерност.

Чертите на града са ограничени във формата на правилен квадрат, заключен между булевардите – източен, южен, западен и северен при тогавашния канал „Рибница“. Те очертават своеобразния, характерен за европейските градове, ринг. Шнитер успява да предвиди бъдещото развитие на Пловдив и дава правилна преценка за новите пътища, мостове, пазарища, паркове и всички други обекти, които са събирателни фокуси на заселване и бързо застрояване около тях. На плана дължим трилъчието, свързващо

гарата с центъра – булевардите „Васил Априлов“, „Руски“ и „Иван Вазов“. Планът става наистина добра основа и гаранция за правилния развой на града до средата на 30-те години на 20 век, когато населението достига планираните 100 000 жители. След 1896 г. се изработват кварталните планове с дворищна регулация, първоначално по полигонова, а към 1910 г. и с осова мрежа.

Третият проект от последното десетилетие на XIX век е провеждането на Първото българско земеделско-промишлено изложение през 1892 г., който също е успешен и спомага за превръщането на града в един от търговските и индустриални центрове на страната. Идеята за това грандиозно събитие е на правителството на Стефан Стамболов, което през месец май 1891 г. взема решение за провеждане в Пловдив на Първо българско земеделско – промишлено изложение под покровителството на княз Фердинанд. Целта е да се демонстрират възможностите и успехите в модернизацията на българското стопанство и страната да стане съпричастна с постиженията на индустриална Европа. В изложението е заложена и общонационалната идея. Затова за място на провеждане е избран Пловдив, като огнище на идеята за съединение и заради близостта и уредените комуникационни връзки до българите в Тракия и Македония. От международноправна гледна точка градът все още е столица на Източна Румелия, с чието управление е натоварен българския княз. Не без значение е и творческият потенциал на Пловдив с традициите и утвърдените фамилии от времето на българското Възраждане. Градът е център на най-плодородната област на страната, с развито селско стопанство и зараждаща се индустрия. Това събитие остава паметно за историята на Пловдив, като бъдещ панаирен център.

На изоставените турски гробища „Шехидлик“, южно от Сахат-тепе, които са общинска собственост, започва изграждането на голям парк с площ от 80 декара, в който трябва да се построят 36 павилиона за българските и чуждестранни участници. Заслугата за създаването на градината на изложението е на озеленителя Люсиен Шевалас. Само за девет месеца трънливото поле с побити надгробни камъни се превръща в модерно устроена паркова територия с централна ос, фланкирана успоредно от две главни алеи. Първоначалната композиция е в смесен стил, като централната част е в геометрични форми, които преминават в по-свободни пейзажи – езерото „Рибарче“, голямото езеро, пещерата с водопада и водоскока. След края на Изложението с княжески указ градината е наименувана „Цар Симеон“ и подарена на пловдивчани, с едничкото условие те да се грижат за нея.

Община Пловдив поема огромна част от дейностите и финансирането на подготовката за изложението. Прокаран е канал за отводняване на заблатените места от терена на изложението. Квартирната комисия начело с кмета осигурява 760 легла в 242 частни къщи. Предвидени са подходящи квартири за официалните лица и чужденците, като условието е да има прислуга, която да говори поне френски или немски език. Най-стилният подарък на Пловдив е фонтана на италианския скулптор Арнолдо Дзоки. Първоначално е предвидено той да бъде на площад „Джумаята“, като символ на новия водопровод. След решението на правителството за изложение в Пловдив, Общинският съвет решава фонтанът да бъде разположен пред главния вход. Изработването на фигурата на богинята на плодородието е възложено на Арнолдо Дзоки, а отливането се извършва от виенската фирма „Рудолф-Филип Вагнер“ в град Вайдлинг.

Откриването на Изложението на 15 август 1892 г. (Успение Богородично) става звезден миг за Пловдив. За първи път в български град се организира такова грандиозно събитие. Изложението продължава 75 дни с участието на български производители и чужди фирми от 24 страни и е посетено от 167 922 души с входни билети.

За подготовка на Изложението Пловдивската община е направила следните разходи: за отчуждаване на здания и места – 124 523 лева; за разчистване на мястото – 19 941 лева; за нова Станционна улица с пътно платно и тротоари – 80 290 лева; за канал с осем моста за изтичане водата на езерото – 161 147 лева; за 198 бараки за панаира при изложението - 40 194 лева; за фонтана на скулптора Арнолдо Дзоки с фигурата на богинята Деметра - 15 277.38 лева; за нов водопровод – 31 060.80 лева. Всичко - 473 032.39 лева. От къде са взети тези допълнителни финансови средства, непредвидени в бюджета на общината? На първо място от постъпленията от взетия заем за водоснабдяване, за сметка на неплатените задължения на Пловдивската община към Белгийската водопроводна компания в размер на 247 658 лева. Но и тези средства не стигат? Остава емитирането на нови заеми. На 16 януари 1892 г. Управителният съвет на Българска народна банка, по молба на Пловдивското градско финансово управление и с гаранция на правителството, взема следното решение: „понеже градът не е в състояние да изплати годишната вноска за погашението по взетия заем за водопровода, заедно с лихвите, засега временно да не му си иска тази сума, а да се прибави към сумата на капитала, докато се улесни градската каса. Така към дълга по заема се прибавя сумата от 162 000 лева. В началото на 1891 г. е поставен добър старт по изплащането на заема за водоснабдяването, като е изплатена първата вноска от

166 000 лева, но в началото на следващата година, затиснато от големите плащания, свързани със изложението, Пловдивското общинско управление тръгва по тежкия път на непрекъснато увеличаване задълженията към банката. На 18 юли 1892 г. БНБ разрешава нов заем на Пловдивската община в размер на 60 000 лева за благоустрояване на града за предстоящото изложение.

Така успешната реализация на трите значими за Пловдив проекти от началото на последното десетилетие на 19 век довежда до тежка криза във финансовото състояние на Пловдивската община и поредица от промени в нейното управление. Къде можем да търсим причините за задълбочаващата се криза? На първо място управата далеч надскача своите възможности. Законът за градските общини от 1886 г. възлага големи задължения на местното самоуправление за водоснабдяване, градоустройство и благоустрояване, но те не са обвързани с необходимите приходи. Анализът на бюджетите до 1890 г. показва, че приходите стигат за заплати на администрацията и покриване на текущите нужди. За да реализира инвестиционни проекти, общинската управа е принудена да взема заеми. При съвместна реализация на Първото изложение, централната власт стоварва непосилни финансови разходи на общината, поема някакви фиктивни гаранции при вземане на заеми от БНБ, но впоследствие обещанията за опрощаване на задълженията са забравени. Съществуващото законодателство не може да възпре алчността на собствениците на отчуждени имоти в централната част на града за прокарване на водопровода и за терените необходими за Първото българско изложение. Изплатени са крупни непредвидени суми, защото и двата проекта се реализират при изключително кратки срокове.

По отчета на БНБ на 31 декември 1892 г. дългът на Пловдивското общинско управление вече е 1 634 960 лева. За сравнение към същата дата дълговете на общините в България към БНБ са 8 837 019 лева. От тях най-голям е дългът на София в размер на 2 160 000 лева, следва Пловдив с тези 1 634 960 лева, после Русе с 605 084 лева и Варна с 221 042 лева. Така не само Пловдивската община се оказва с непосилни задължения към БНБ, а и повечето от останалите големи градове, които са реализирали някакви проекти. Но за Пловдив положението е най-тежко, защото има и един скрит дълг към Белгийската водопроводна компания за неизплатената през 1892 г. сума от 247 658 лева за изграждането на водопровода.

Следващата причина за настъпилата криза можем да търсим в липсата на капацитет в дейците на общинското управление в проблематиката на финансирането и подготовката и изпълнението на бюджетните упражнения. Дейци като Христо

Дюкмеджиев, Димитър Свещаров, Иван Андонов, Георги Данчов имат добри организаторски способности, но им липсват тази специализирана подготовка и познания. Вземането на всеки заем, трябва да бъде обвързано с точни разчети за срокове и суми за изплащането му. В противен случай, както става в Пловдив, се отива на произволно съставени бюджети и неизпълнение на най-важната приходна част. Например при подготовката на бюджета за 1891 г., когато трябва да започне изплащането на заема за водоснабдяването на Пловдив, е предвидено сумата за задълженията към БНБ да бъде осигурена от таксата за ползване на вода от населението в размер на 90 074 лева. Но завършването на проекта се забавя с шест месеца, изградени са двойно по-малко чешми и в резултат през 1891 г. от водно право не е събран нито лев, а същото става и през 1892 г., когато в бюджета вече са планирани 150 000 лева приходи по това перо.

Доколко са фиктивни предвидените приходи в бюджета за 1891 г. личи от справка за събираемостта през първото полугодие. От таксата за провеждане на публични търгове са събрани едва 2 %, от таксата за надписи на заведенията са събрани само 6 %. От продажба на градски места са предвидени 400 000 лева приходи, а са постъпили само 5 лева. От предвидените да постъпят 200 000 лева от Военното министерство за заплащане завзетите градски места за казарми не е постъпил нито лев. Появява се терминът „пробити бюджети“. В края на всяка година се появяват платежни заповеди за задължения на общината, които не могат да бъдат изплатени. Например за 1892 г. те са за сума от 159 325 лева.

За изследователя е много трудно да прецени взаимовръзката между финансовата криза и организационното състояние на общинското управление. За времето от 6 февруари 1893 г. до 2 ноември 1896 г. се сменят седем кмета и председатели на тричленни комисии, като политическите борби са в основата на тази вече прераснала в институционална криза на Пловдивското общинско управление. Някои от тях като Манчо Манев са само с основно образование и нямат никакъв управленски капацитет, други като Михаил Маджаров само два-три месеца след избирането си заминават за София.

Междувременно задълженията на Пловдивската община по заема към БНБ нарастват главоломно до 1 823 955 лева към 31 дек. 1893 г. и на 2 601 000 лева в края на 1895г. В тази обстановка, след проведени редовни общински избори, на 2 ноември 1896 г. Общинският съвет избира за кмет Христо Г. Данов. Този избор всъщност е отрицание на утвърдената дотогава практика, да се избират кметове от средите на партийните

дейци. Основа на програмата на новия управленски екип са грижите за общинските имоти, спиране източването на общинския бюджет и разумна пестеливост, модернизация на града и приложение на първия градоустройствен план.

За 1897 г. е съставен бюджет с разумен баланс между приходите и разходите, след обстойна проверка са издадени 153 акта за завладени над 2000 декара общински земи. Поставен е въпросът за електрификация на града, отхвърлени са претенциите на княз Фердинанд да му бъде предоставен един от пловдивските хълмове – Бунарджика, за да си построи дворец, започва озеленяване на хълмовете и наименоване на пловдивските улици от комисия, в която са включени едни от най-авторитетните дейци. Тази мащабна програма е прекъсната след оставката на правителството на Народната партия в началото на 1899г. кметът е неправомерно обвинен в злоупотреби и бездействие и му е наложена парична санкция в размер на $\frac{1}{4}$ от заплатата. Оказва се обаче, че изпълнението е невъзможно. Христо Г. Данов не е получавал заплатата си като кмет на Пловдив, защото „финансовото състояние на общината не позволява такъв разход и тези средства могат да бъдат използвани за по-важни обществени нужди“. Така той с облекчение посреща последното заседание на ръководената от него общинска управа на 12 април 1899 г. Остава споменът за безкористната му служба като кмет на Пловдив.

Третият параграф на първа глава „Кризата в общинското управление“ разглежда следващия период на чести смени на общинските управи, които няма да доведат до положителни резултати в управлението на Пловдив. За трите години след края на мандата на Христо Г. Данов начело на общинската власт застават шестима кметове. Наивно е да се предполага, че за пет-шест или осем месеца някой от тях би могъл поне да се запознае със състоянието на общинските дела.

На 13 април 1899 г. окръжният управител назначава Временна тричленна комисия начело с Никола Чалъков, която да ръководи Пловдивската община и подготви идващите общински избори, така че да бъдат спечелени от правителствената партия. Поставя се началото на практиката след всяка кабинетна промяна управляващата партия да превзема общината и я превръща в „свой инструмент“ за засилване на влиянието си. Новият общински съвет е избран на 9 май 1899г., като всички съветници са из средите на либералите.

Управлението на новия кмет Никола Чалъков остава в летописа на Пловдив със създаването на първия Благотворителен дом за стари хора, осветен от пловдивския митрополит Натанаил на 2 януари 1900 г., като в бюджета са предвидени 6 000 лева за

неговата издръжка. Той продължава и опитите за реализация на идеята за концесия за електрическо осветление и трамваи в Пловдив. Но продължава грубото правителствено вмешателство в общинското управление и на 22 март 1901 г. кметът подава оставка. Така отминават първите няколко години от новия ХХ век без общинските управи да могат да излязат от задънената улица на безпаричието, огромните задължения по стари заеми, невъзможността да бъдат реализирани по-значими идеи и като последица от това все по-отчетливо изоставането на втория български град от столицата София.

През месец май 1903 г. правителството е принудено да подаде оставка и княз Фердинанд назначава за министър-председател своя довереник генерал Рачо Петров. Ключовите министерства са в ръцете на ръководителите на Народно-либералната (стамболовистка) партия Димитър Петков и Никола Геннадиев. Новата власт идва с обещания за отказ от старите практики за насилствено завземане властта в общините, но действа точно обратното. На следващите избори на 9 ноември 1903 г., за първи път в историята на града, всички избрани общински съветници са от листата на Народно-либералната партия, която завзема управлението с намерение за стабилизиране на финансите и решаване на важните за града въпроси.

Със съдействието на Народното събрание и правителството се осъществява пробив по въпроса за концесията за електричество и трамваи, като се използва река Чая и държавното шосе Пловдив – Станимака. Същността на поемните условия е концесионерът да се задължи да построи водноелектрическа централа на реката, която да бъде подсигурена и с малка топлоелектрическа централа в Пловдив. Всичко е в ръцете на Общината и на 2 октомври 1904 г. е насрочен търг за отдаване на концесията. Това е знаменателна дата, защото е направена съдбоносна грешка с тежки последствия за развитието на града. Обявлението за търга не е достатъчно добре оповестено в европейските вестници и се явява само един кандидат – *Compagnie Generale de Construction Societe Anonim St Denis*. Тръжната комисия трябва да постанови, че търгът не се е състоял, понеже според законите на страната са необходими поне двама конкуренти и предложението на компанията е с изменени поемни условия. Но комисията намира предложението за приемливи и възлага търга. Общинският съвет „приема търга за редовно извършен и възлага концесията по поемните условия и направените от компанията изменения”.

Така се ражда тази концесия, която ще остане в историята като пример за неудачния път на компромисите и с огромната за времето си сума от 3 200 000 лева, която общината е осъдена да плати през 1924 г., като неустойка за сторените грешки.

Но това решение оставя за години напред и съмненията за корупционен скандал. Сагата с тази концесия се развива по най-неблагоприятния за общината начин. Една година фирмата не представя планове за водоелектрическата централа и отказва да построи резервна мощност в Пловдив, за захранване в случаите, когато река Чая замръзне или пресъхне през лятото. Не са изпратени и проектите за електрическата мрежа и трамвайните линии. От своя страна Общината не е изпратила професионално изготвен кадастрален план на града и има финансови проблеми за отчуждаване на места за трасето на трамвайните линии и укрепване на моста на река Марица. Фирмата предлага да се прекрати концесията по взаимна договореност, но общината отказва и продължава договора за изпълнение. На 13 май 1906 г. кметът Никола Чалъков докладва на Общинския съвет предложение от фирмата за преотстъпване на концесията от сегашния концесионер на г-н Hector de Backer (Хектор де Бакер) с адрес в Брюксел. Приложено е и предложение от де Бакер за съществени промени в първоначалните условия на контракта: той получава правото да прокарва осветление без разрешение и извън зоните означени в първоначалния контракт и да построи резервна мощност в Пловдив само по свое усмотрение, без да е отговорен ако река Чая замръзне или пресъхне за последствията и прекъсването на тока. Но общинският съвет, след смяна на кмета Никола Чалъков, утвърждава предложения нов договор. По това време се появяват съмнения, че предложените планове за изграждане на електроцентрала на река Чая и електрически трамваи са неудачни и осигурената мощност няма да бъде достатъчна. Години по-късно, при разнищването на въпроса за концесията на де Бакер електроинженери доказват, че този проект е несъвършен. Предвижда се на клемите на електрическата турбина да се осигури мощност от 1 300 к.с., която след няколкото трансформатора по пътя до Пловдив, ще бъде не повече от 700 к.с. По изчисления, направени през 1931г., необходимата мощност е трябвало да бъде поне 2 500 к.с.

Другият изключително важен въпрос е за осигуряване заем за Община Пловдив. Той е крайно необходим, защото задълженията към БНБ достигат 5 милиона лева. Те се облагат с 8 % лихва и 4 % глоба за просрочие, т.е. нарастват с 12 % годишно. Първоначално местната управа се насочва към търсене на външен заем. Но това ще покаже, как една малка в европейски мащаб община като Пловдивската може да бъде подведена и да прархоса време и средства без никакъв резултат. Общината поставя условия за 7 милиона лева заем, с 6 % лихва и изплащане за 50 години. До месец септември 1904 г. оферти подават Банкерска къща «Мюллер», барон Аквинвиели и финансова група «Хенри – Дорле» всички с регистрация в Париж. Приета е офертата на

последната, но общинската управа е некомпетентна по въпросите на международните финанси и пропуска факта, че Парижката група по това време прехвърля правата си по преговорите на финансова група от град Лион, представлявана от Жорж Симон. В последния момент заемът е договорен с публична емисия, която да се изкупува на борсата или с договорка с определени финансови къщи. Жорж Симон не е banker, а комисионер и не разполага със собствени средства. Той трябва да набира средства и постепенно да ги предоставя на Пловдивската община. И от тук започват проблемите. Общината издава 18 000 облигации, депозира ги в Париж, но Симон има проблеми с разпродажбата на облигациите и средства в Пловдив не постъпват. Започват спорове. И така до 5 февруари 1906г., когато в Пловдив е получена телеграма от българския дипломатически агент в Париж Золотович: «Bankera Симон обявен фалит». Така завършва тази сага със заема на Пловдивската община. С проявена некомпетентност, загубени две години, потрошени на вятъра десетки хиляди лева общински пари и десетки хиляди облигации на Пловдивската община, които с години пълнят касите на Дипломатическата мисия на България в Париж.

Междувременно «застъпниците» на вътрешен заем в София действат и Народното събрание утвърждава закон, с който се разрешава на Пловдивската община да сключи с БНБ и Българска земеделска банка емисионен заем от 7 милиона лева под гаранция на държавата и при 6 % годишна лихва. През следващия месец постепенно се изяснява тежестта на условията. В предложения договор от банките лихвата пада на 5 %, но срещу това Пловдивската община ще трябва да плати за 50 години 23 007 070 лева.

Това е диктат на банката, която получава за 50 години пълния контрол над приходите на общината. В графата «признати стари дългове» се вписва огромната сума от 5 768 000 лева. Поставен на колене, Общинският съвет на 3 май 1906 г. приема окончателния текст на договора.

Управлението на стамболовистите е свързано и с началото на още един дългогодишен тежък проблем за Пловдив, чиито последствия ще са видни и през следващите столетия. След Освобождението се утвърждава мнението, че пловдивските хълмове са „златна кокошка” за общината и тя разполага с правото да разрешава и съответно да получава приходи от добива на камък за строителни и благоустройствени нужди. До 1906 г. всичко е безконтролно и „който не е поискал, нему не е разрешен добива на камък”.

На 26 септември 1906 г. в общината е получено писмо от Българско акционерно индустриално керамично дружество „Изида”, че с решение на Министерския съвет е

получило за срок от 15 години изключителното право за кариерна промишленост и машинно каменоделство в района на окръзите Софийски и Пловдивски. Дружеството е поело настилането с гранит на една част от софийските улици и се е спряло на пловдивските кариери за място, където да бъдат инсталирани модерни машини на нова фабрика за каменоделство. Искат по Закона за насърчение на местната индустрия община Пловдив да им отстъпи градско място от 10 декара до кариерите на южната страна на Джендем тепе.

На 25 октомври 1906г. Общинският съвет преценява, че това предложение на „Изида” ще създаде един постоянен приход в бюджета, във фабриката ще се ангажират работници от Пловдив, ще се осигури и по-евтин материал за павиране на пловдивските улици и решава: „отдава на предприемача дружество „Изида” по доброволно съгласие за 15 години, износьт на разни видове изработени камъни и чакъл със задължението дружеството да плаща годишно не по-малко от 100 лева, като се смята по 30 стотинки на всеки кубически метър”. С това безумно решение Пловдивската управа хвърля интересите на града в полза на „Изида” по един необмислен и негарантиран начин срещу минимална годишна сума, с която могат да се закупят две – три крави. „Изида” вече се чувства в безконтролно привилегировано положение, започва да добива материал и от кариерата по северните склонове на Джендем тепе, а общината експлоатира останалите кариери, което през следващите години има тежки последствия за хълмовете и пълното унищожаване на Марково тепе.

В четвъртия параграф на първа глава „Управлението на Демократическата партия“ се разглежда дейността на общинската управа начело с кмета д-р Иван Кесяков. По време на своето близо четири годишно управление тя изпълнява широка програма за модернизиране на Пловдив, която дава отчасти непосредствени резултати, отчасти залага възможности за бъдещо развитие. Осигурявайки си значителни бюджетни средства управлението решава важни социални задачи. Успехите са в областта на градоустройството, благоустройството, образованието и общественото здравеопазване. Направени са първите, макар и невинаги успешни, опити за създаване на предприятия и създаване на общински имоти, които да удовлетворят обществени потребности и същевременно да повишат приходите в бюджета. Това е една решителна крачка в модернизацията на града.

Това е „златно време“ за развитието на страната и правителството подпомага местното самоуправление най-вече за увеличаване приходната част на общинските бюджети. По стечение на обстоятелствата с вземането на финансовия заем от БНБ,

дейността на общинската управа е по-добре обезпечена финансово. Д-р Кесяков успява не само да увеличи значително бюджета ѝ, да балансира приходите и разходите, но и да промени неговата структура. В приходната част се запазват постъпленията от налозите, от таксата смет и абонаментите за вода, но намалява относителния им дял. Промяната е за сметка на нарасналите почти три пъти приходи от отдаване под наем недвижими общински имоти и от десетократното увеличение на приходите от продажба на неизползваеми имоти.

Кметът успява да сформира добър екип от специалисти и въвежда нов стил на работа в кметството. Неговият работен ден започва рано сутринта с посещения на градската градина, пожарната команда, чистителния отдел или по улиците, по които се извършват ремонтни дейности. В 8 часа той получава ведомостта за движението на касата от предишния ден и започва приемането на докладите. Така всеки от подчинените получава навреме задачите за своя отдел.

Общинската управа се заема с един от най-неблагодарните, но необходими за благоустрояването на града въпроси – регулирането на градските квартали. По време на управлението на демократите са утвърдени регулациите на 97 квартала и 24 квартални плана са представени за окончателно утвърждаване. Към 1911 г. регулацията – окончателна, в напреднала или начална фаза, обхваща 173 от всичко 186 градски квартала. През 1910 г. е обявен търг и за сумата от 50 000 лева инженер-землемерът Марко Иванов завършва тъй необходимия нивелационен план на Пловдив. Пловдивският опит през следващите години става образец за работа в другите градове на страната.

Като лекар кметът д-р Кесяков е особено ангажиран с въпроса за осигуряване на достъпна медицинска помощ. През 1909 г. са открити нови районни амбулатории с лекари, фелдшери, акушерки и санитарии на бюджетна издръжка. В щата на медицинската служба има вече и лекар - бактериолог. Осигурява се кредит за създаване на общинска аптека, която снабдява бедните граждани с безплатни лекарства, а на общинските служители ги продава на костуеми цени.

Финансовата стабилизация позволява на общинската управа да предприеме реализация на някои отдавнашни идеи за доходни здания. През 1910 г. се взема решение за строителство на градски хали. Идеята е за тази цел да се преустрои „Куршум хан“. Старият кервансарай, построен през XV век на площ от 3 630 кв. м., постепенно западал и в края на XIX век в него се нанасят сарафи, търговци, занаятчии. С Царски указ от 12 февруари 1910 г. е постановено да се отчуждят за сметка на

Пловдивската община частните имоти в Куршум хан, но 64 от собствениците обжалват пред Пловдивския окръжен съд, че не са доволни от оценките и защото не са спазени процедурите. Надеждата им е, чрез сръчни адвокати „отново да съдерат кожата на общината“. Окръжният съд с решение от 5 май не уважава аргументите им, но те обжалват във Върховния касационен съд. Това отлага с години реализацията на идеята.

Глава Втора е разделена на три параграфа. **Първият** параграф е „Дейността на Община Пловдив по време на войните за национално обединение“ .

След проведените на 12 февруари 1912 г. избори се получава пъстра картина в новия общински съвет на Пловдив с представители на всички участвали политически партии. След дълги преговори за кмет е избран Никола Козарев – привърженик на управляващата страната Народна партия.

С всеки изминал месец на 1912 г. напредва дипломатическата и военна подготовка за предстоящата война с Османската империя. Това се отразява на живота в страната, като държавата изземва от общините грижите за училищата, пътищата, санитарните дейности, подпомагането на земеделието и промишлеността. Така за 1912 г. на Пловдив е утвърден по-нисък бюджет, осигуряващ заплатите на чиновниците и най-належащите потребности на града.

През 1912 г. общината за първи път се насочва към темата за екологичното състояние на града, като се опитва да установи контрол над дейността по добива на камъни от градските тепета. Общинският съвет констатира, че са вършени огромни беззакония и злоупотреби, довели до разрушаването и обезобразяването на природните забележителности. Кметът разпорежда да се снимат точни скици на кариерите и да се разработи правилник за тяхната експлоатация, който „да пази естетиката на града, климатичните условия и здравето на работниците“. Но борбата за прекратяване концесията на „Изида“ ще продължи през следващите 20 години.

Началото на Балканската война през октомври 1912 г. поставя Пловдив във военно положение. Главната грижа на местната власт, както и на държавата, вече са прехраната и осигуряването на отопление за населението и подпомагане семействата на мобилизираните войници. Нагласите са, че войната ще бъде кратка и държавата не предприема мерки за подпомагане на тези семейства, а общините нямат финансов капацитет да сторят това. Но тя се проточва близо година и когато войниците се връщат от фронта през август 1913 г., заварват своите семейства потънали в дългове

Победите на бойното поле са пропилены от неумели държавници и дипломати. България преживява първата национална катастрофа. В Пловдив през лятото и есента

на 1913 г. пристигат над 8 000 души бежанци от Тракия и Македония. Тяхното настаняване, изхранване и стопанско устройване създава един от най-тежките проблеми през следващите години.

От месец юли 1913 г. България се управлява от правителствена коалиция на либералните партии начело с д-р Васил Радославов. След като си осигуряват мнозинство в парламента, новите управляващи започват натиск за овладяване общинските управи в градовете, въпреки че не е изтекъл техният тригодишен мандат. В Пловдив са изпратени финансови ревизори, които стъкмяват мними обвинения против стария кмет. На 9 януари 1914 г. общинският съвет е разтурен и е назначена Временна тричленна комисия начело с Деньо Манев. Новите общински избори са проведени по характерната за управляващите схема - дадени са права да гласуват на 700 цигани от квартал „Столипиново“, преобразени в „турци-мохамедани“ и с много арести и побоища са спечелени от управляващите. За кмет е избран Деньо Манев. Неговото управление започва с уволнение на всички чиновници, назначаването на техни места на верни партизани и се превръща в истинска напасть за града.

През месец септември 1915 г. България се включва в Първата световна война на страната на Централните сили. За разлика от 1912 г. държавата взема предварителни мерки за подпомагане на нуждаещите се войнишки семейства. Приет е закон, който предоставя тази грижа изцяло на централната власт, а изпълнението се възлага на Централен комитет и на местни общински комитети. На общините се възлагат грижите за подпомагане на болните и безработните. Така е създадена една стройна система извън общинските служби и благодарение на това се постига справедливо и достатъчно, поне през първите две военни години разпределение на държавните средства. Общините са с почти напълно разстроени финанси и почти липсват сведения за подпомагане на семейства на бедни и безработни от общините, с изключение на столицата София и Русе

Най-голямата афера на кмета Д. Манев е с продажбата на общинските места южно от „Сахат-тепе“ в идеалния център на града. На 5 юли 1914 г. с фалшив протокол от заседание на Общинския съвет, подписан само от кмета, се намалява планираната широчина на булевард „Дондуков-Корсаков“ от 30 на 12 метра и се отнема отредената за парк зона от седем декара между булеварда и Сахат тепе. След това тези парцели са продадени на занижени цени на „свои хора. Когато през 1921 г. тази история се разнишва от комисия адвокати, представители на всички политически сили в Общинския съвет, се оказва, че в техническия отдел на общината преписката по

регулирането на квартали 15а, 15б и 15в е „надлежно загубена“. За да се заличат следите е унищожена почти цялата архива на общината. Няма никакви документи и в Окръжното инженерство и Министерството на благоустройството.

На още много страници могат да се разнищват делата на пловдивския кмет Деньо Манев. Според разследването през 1920 г. на Апелативния съд в Пловдив за периода от 24 януари 1914 до 30 юни 1918 г. Общината е ощетена от действията му с 245 434 лева. Излагаме тези факти, не за да популяризираме „делото“ на Деньо Манев или като наръчник за корупционни практики, а за да покажем до къде може да се достигне в толкова важното за гражданите местно самоуправление. След войната Окръжният съд налага възбрана върху имотите на Манев и съпругата му, Върховният касационен съд постановява и пловдивчани събарят къщата, строена незаконно за неговия син върху земя на Училищното настоятелство в двора на тогавашното училище „Карнеги“ (днес „Алеко Константинов“). Бившият кмет е съден, делата дълго се прехвърлят от окръжния във военния, после в апелативния съд. Получава влязла в сила присъда от пет години тъмничен затвор и умира презрян някъде в София или по затворите.

Но в никакъв случай не бива да отъждествяваме Пловдив през военните години с името на Деньо Манев. В летописа на града има записани важни страници с дейността на дружество „Самарянка“ и дружество „Инвалид“. След като става ясно, че общинските власти не са в състояние при военновременните условия да подпомагат бедстващото население, на 1 октомври 1916 г. се свиква общоградско събрание, на което, подобно на други градове в България, се създава Върховен комитет на благотворителността със статут на юридическа личност и цел обединението на благотворителните дружества, подобряване организацията и засилване на дейността им. По време на Първата световна война този комитет успешно замества Общината в областта на социалната политика.

Вторият параграф „Следвоенната криза и опитите на БЗНС да управлява града“ е посветен на изключително трудното за града време от 1918 до 1923г. От 4 юли 1918 г. Пловдив се управлява от Тричленна комисия начело с Милош Хр. Данов, която съгласно закона да поеме задълженията само на кмета и неговите заместници, но не и на общинския съвет. Тя не може да приема бюджет, да назначава началници на служби, да отдава под наем и продава общински имоти. Честен и уважаван от пловдивчани новият кмет се заема с осигуряване прехраната на населението и се поставя в помощ на съдебните органи за разследване делата на предишната управа. Тя наистина е довела

състоянието на общината до просешка тояга. За годината в бюджета постъпват едва милион и половина лева, с които се изплащат част от заплатите.

Това принуждава временната управа да пристъпи към непопулярни и погрешни решения. Възприема се тезата, че „общински имот, който не дава печалба, не бива да съществува“. Най-напред жертва става Княжеската градина, създадена през 1880 г. между река Марица и булевард „6 септември“. Интересът е към този огромен терен в центъра на Пловдив, чиято територия е разпределена между общината и министерствата на война и земеделието.

На 24 януари 1919 г. с протокол № 6 тричленната комисия в Пловдив взема следващото безумно решение: „Да се парцелира Градската градина и да се продаде на търг, като с получената сума се амортизират консолидираните общински дългове към Българска народна банка и Българска земеделска банка“. Записани са и мотивите: „Градината е недвижим имот с площ от 21 декара, който в тези преходни времена има голяма стойност, но който за града е ненужен и не би могъл да даде в бъдеще каквито и да било приходи на общината.“ Изработена е скица за разпределение на терена за жилищни парцели, върху която е записано „сегашното кметство временно да не се продава“. Решението е изпратено по спешност за утвърждаване в министерствата. Чиновниците в София са изумени, а спасението на градината дължим на главния секретар на МВР Димитър Дренски – наследник на известна пловдивска фамилия, който милее за града и връща решението с резолюцията от министъра на вътрешните работи „Това не е работа на тричленната комисия, такива въпроси, които касаят регулационно изменение на утвърдения план на Пловдив, се решават от законно избран общински съвет“.

В следващите шест месеца като председатели на тричленни комисии се изреждат няколко души, представители на различни политически сили. Поели общинските дела по за месец-два, очаквано те не могат да оставят диря в историята на града. На 7 декември 1919 г. в Пловдив се провеждат първите след войната общински избори. Те са по пропорционалната система и резултатът е 10 съветници комунисти, 10 от демократическия блок (демократи, радикали, народняци и прогресисти), 3 широки социалисти и 1 либерал (генадиевист). Създадена е Пловдивската комуна, която разширява прозрачността в своята дейност и отдава най-голямо значение на проблемите с прехраната на населението и жилищната криза. Но по ред проблеми се проявява и характерния догматизъм и популизъм на партията на тесните социалисти. При обсъждане въпроса за заплащане на раздадените на бездомници парцели в

крайните квартали, комунистите предлагат вместо те да ги закупят и станат собственици, да плащат 99 години по 50 стотинки на квадратен метър наем. Обявявайки се против частната собственост, те не осъзнават, че така тези парцели стават по-скъпи отколкото земята на централния пловдивски площад „Джумаята“. След близо тримесечно управление, на 16 март 1920 г., окръжният управител незаконно, без министерско постановление и писмена заповед, разтуря общинския съвет, арестува комунистическите съветници и ги откарва в София. Истинският подбудител на този акт е местната земеделска дружба, която не може да овладее управлението по друг начин.

На 6 февруари 1921 г. са проведени нови избори, отново спечелени от комунистите, но те, верни на своите доктрини, отказват да управляват Пловдив, гласуват с лозунги и на 1 март за кмет отново е избран д-р Иван Кесяков. Той се насочва към решаване не само на продоволствения въпрос, но и на някои градоустройствени проблеми на града, като регулиране на улиците в центъра на града. Това се превръща в истинска война с интересите на частните собственици, които не се съгласяват на отчуждаване на части от техните имоти, за изправяне на улиците.

На 7 март 1922 г. общинският съвет обявява конкурси за архитектурни проекти за построяване на общински дом, сграда на пожарната команда, общинско казино и общинска кланица, но поради липса на средства утвърдените проекти не се реализират. Основните усилия на общината са насочени към възстановяване откраднатата поземлена собственост на общината. Специална комисия констатира, че 21 161 декара са откъснати незаконно при обособяване землищата на околните селски общини, заграбени от частни стопани са 5 241 декара. Но протоколите на комисията не са утвърдени от министерствата в София и не е върнат нито декар от заграбените земи.

През септември 1922 г. в Пловдив отново надделяват политическите страсти. Комунистите не само отказват да участват в управлението, но предават и своите избиратели, като „по чисто революционни съображения“ подават оставки от общинския съвет, за да „пречат на буржоазните партии да управляват“. След като не успява да осъществи траен контрол върху общинското управление в Пловдив, подобно на останалите окръжни градове, БЗНС се връща към старата практика на управление чрез назначени от централната власт общински тричленни комисии. Това подменя демократичното начало в общинското самоуправление и специално в Пловдив не довежда до подобряване управлението на града. Напротив, властта попада в ръцете непознати в Пловдив и без никакъв опит в управлението активисти на БЗНС, които не оставят никаква следа в управлението на града.

Третият параграф на втора глава е озаглавен „Наченки на стабилизация при властването на Демократическия сговор“. На 9 юни 1923 г. е извършен държавен преврат. Правителството на БЗНС е свалено и Военният съюз и Народният сговор овладяват централното държавно управление. Установяването на контрол върху общинските администрации става по-трудно и при сложни условия при въоръжена съпротива на най-влиятелната политическа партия БЗНС. Управлението по места е поето от военните власти, които фактически прекратяват функционирането на общинските управи. В следващите дни то се предава на граждански лица, верни на военните. Всичко това задълбочава нестабилността на общинската власт и нейното бездействие ликвидира елемента на самоуправление.

В Пловдив на 9 юни 1923 г. военните завземат пощата, окръжното управление и общината. За председател на Временната тричленна комисия е назначен Петър Дренски, който е симпатизант на Народния сговор. Новата общинска управа в Пловдив получава тежко наследство с разстроени финанси, празна хазна, неизплатени с месеци заплати и задачата да умиротвори града. Това никак не е лесно, защото идват септемврийските събития, на които жертва става бившият кмет Никола Гълъбов.

Първите общински избори след промяната са проведени на 2 юни 1924 г., спечелени са от Демократическия сговор и за кмет е избран Петър Дренски. Новата управа приема първия от доста години редовен бюджет на общината. Държавата също предприема мерки за подпомагане общинските финанси, поне за изплащане на чиновническите и учителските заплати при високата инфлация. Стабилността в статута на новата общинска управа позволява да се търсят решения на някои от наболелите проблеми. Отново се поставя въпросът за кариерите по пловдивските хълмове и дейността на дружество „Изида“. Те се превръщат в източник на огромни корупционни практики. Все пак през тези години се формира и набира привърженици и обратното мнение, че се нарушава екологичното равновесие и се нанасят невъзвратими щети на природата. На 10 септември 1924 г. Общинският съвет за първи път взема решение за закриване кариерите по северните склонове на Джендем-тепе и залесяване на хълма „в интерес на градското здравословие и благоустройственост“. Но след намеса на правителството разрешаването на въпроса е отложено.

Общинската управа успява да подпомогне дейността на Пловдивския театър. Освен в столицата София, през 1924 г. само общините в Пловдив, Варна, Русе и Плевен издържат общински театрални трупи. Макар и при примитивни условия театърът съществува и през 1925 г. се нанася в подходящата сграда на Военния клуб, като през

1926 г. изнася вече 204 представления. На 28 септември 1925 г., по повод отпразнуването на 40-годишния юбилей на Съединението, в града е създаден Комитет за въздигане паметник на Съединението на Южна със Северна България, чийто устав е утвърден от Министерството на вътрешните работи. На 18 октомври 1925 г. в София е учреден Съюз на българските градове. Съгласно приетия устав е избрано управително тяло от 12 кметове, сред които е и Петър Дренски.

Все повече става ясно, че невъзможността Пловдивската община да реализира свои проекти, се дължи на изключително ниските приходи в бюджета. За сравнение от наеми на недвижими имоти в бюджета на Пловдивската община влизат едва около 3 милиона лева, при 135 милиона за бюджета на Софийската община. Утвърждава се тезата, че общината трябва да се превърне в стопанска единица, а не да бъде гнездо на партизанщина. Това е пътят, начертан в издадения през 1927 г. Закон за общинските стопански предприятия. Те се създават с решение на Общинския съвет, а това изисква по-широка негова компетентност и права.

В началото на 1927 г. започва криза в общинското управление, която е следствие на проблемите в средите на Демократическия сговор. Интриги, клевети, борба за власт излагат организацията в Пловдив на угрозата от разцеплението, което настъпва през февруари 1927г. Кметът Дренски подава оставка. През следващите години при управлението на следващите кметове отново от Демократическия сговор в летописа на Пловдив остават дарението на Димитър Кудоглу за създаването на Дома на благотворителността и народното здраве през 1927г.; голямото Пловдивско земетресение през април 1928 г., когато са разрушени 3 600 сгради, 8 църкви, 23 училища, още 3 100 сгради са полусрутени. По-късно щетите се изчисляват на 620 милиона лева.

Но най-важният проект е за електрификацията на Пловдив. След войните става ясно, че осигуряването на електрическа енергия ще допринесе за подобряване живота на гражданите и възстановяването на стопанството. В града се създават няколко малки централи с дизелови генератори с мощност до 130 к.с., които захранват „мъждукащите и мигащи лампи” в централните квартали. След това идва идеята за водноелектрическа централа „Въча” с 5 000 к.с. ефективна мощност, която ентузиазира града и почти няма пловдивчанин, който да не е член на синдиката и да не е внесъл своята лепта. Общината също е акционер с повече от 2 000 000 лева капитал. Управлението на „Въча” започва да строи през 1926 г. в Пловдив парна централа с два генератора по 1 000 к.с., която да захранва града, а по-късно да помага за осигуряване стабилно

електричество през сухите летни месеци. Общината решава да построи електроразпределителна мрежа и обявява търг. Това е най-шумният търг в историята на Пловдив, поради недобре направените поемни условия. Те са одобрени от Министерството на обществените сгради на 25 февруари 1927г. Проблемът е, че са описани видовете стълбове, кабели, трансформатори, но няма точно определени количества и кои квартали ще се електрифицират. Оферти представят немската фирма „Бергман” – Електрически заводи - Берлин, „Сименс – Шукерт” - Виена” и Датски консорциум с фирма „Елин” - Виена.

Общинския съвет решава предприятието да се възложи на „Бергман – Електрически заводи” – Берлин („Бергман Електрицитец Верке”). Години след реализацията на проекта наистина се установява, че офертата на „Бергман” е била най-изгодна, с 2-3 % по-евтина от главния конкурент „Сименс”.

Немската фирма акуратно изготвя плановете и веднага след голямото Пловдивско земетресение през април 1928 г. започва реализация, като мрежата е завършена в края на март 1929г. Цената възлиза на 30 000 000 лева, но мрежата е солидна, добре оразмерена и за години отговаря на нуждите на града. Така в края на 20-те години е разрешен въпросът с електрификацията на Пловдив. Въпреки пропуските, процедурните нарушения, шумните скандали реализацията на търга е успешна и мрежата става една добра основа за бурното развитие на електрификацията на града през следващите десетилетия.

От 18 април 1929 до началото на 1932 г. Пловдив се управлява от общинска управа начело с кмета Еньо Манолов. Представена е амбициозна програма за развитието на града. Извършено е ново административно делене, като за първи път са обособени 6 отделни района. През тези години започва процес на прехвърляне тежестите на социалната политика от държавата върху общините. Комисии от общински съветници и служители подготвят списъци на бедните, които са разпределени в три групи според притежаваното жилище и дохода на семейството. Имат право на парични помощи (ако общината разполага със средства), безплатно лечение, акушерска помощ, лекарства и погребения. Проблемът е, че в списъците са включени голям брой семейства, много често с неточна информация за имотното състояние. При липсата на средства в бюджета подпомагането остава само на книга.

На 15 юни 1929 г. излиза брой 1 на „Пловдивски общински вестник” с осем страници, тираж от 1 000 броя и цена от 1 лев. В него се публикуват наредби, заповеди и решения на Общинския съвет. Вестникът разширява публичността в дейността на

съвета, защото се гражданите се запознават и с дебатите в протоколите от най-важните заседания на общинския съвет, със становищата на представителите на политически представените партии.

Настъпилата световна икономическа криза, освен всичко друго, променя и възможностите на общинския бюджет. За 1930 г. са планирани редовни приходи от 54 680 000 лева, за 1931 г. – от 46 390 000 лева, а за 1932 г. – 43 649 000 лева. Но всяка година бюджетите продължават да завършват с голям дефицит. През 1930 г. Общинският съвет започва реализацията на нов значим и дълго очакван инвестиционен проект с обявяване конкурс за първи етап на строителство и доставка с монтаж на съоръжения за общинска клиника в Пловдив. Предвиждат се отделни секции за клане на едър, дребен добитък и свине, изграждане на помпена, парна инсталация и хладилник. Софийска фирма печели търга за строителството за 8 милиона лева, а чешките заводи „Шкода” търга за доставката на съоръженията за 8,2 милиона лева. Но строителството се забавя, появяват се проблеми с неговото качество и до края на мандата не е завършено.

Общинската управа и кметът Еню Манолов са свързани и с окончателното решение за съдбата на Куршум хан. В крайна сметка решението е да се събори стария Куршум хан и през март 1930 г. е обявен търг за разчистване на останките с цел построяването на нова сграда на градските хали. Това е още едно потвърждение на истината, че мъдростта на времето е най-добрият съдник при решаване на толкова важни за обществото въпроси. И днес в други градове на Балканите средновековните ханове с оловен покрив са едни от най-ценните паметници, а построените в средата на 30-те години на XX век пловдивски хали са просто един търговски център.

На 12 юни 1930 г. Общинският съвет пристъпва към реализация на втория голям проект за своя мандат - обявява конкурс за проектиране на „квартални хали и Общински дом над тях в кв. 39 на местото на стария Куршум хан”. Тази мегаломанска по своя характер идея предвижда хали на първия етаж с хладилни съоръжения в подземие и сграда за всички отдели на общината на 2, 3 и 4 етаж, включително бактериологичен институт, ветеринарно и санитарно отделение, химически институт, агрономическо отделение и училищно настоятелство. Към документацията не е приложено мнение на лекари и инженери, възможно ли е съжителството на тези разнородни по своя характер институции в една сграда. През есента на с.г. са откупени няколко проекта за доста солидни суми. Но средствата от фонда за построяване на

хали и градски дом междуременно са отклонени за други „неотложни” нужди на общината.

Тази общинска управа успява да разреши въпроса с ликвидиране концесията на „Изида“ за добив на каменен материал. На 28 юли 1931 г. Техническата комисия на Общинския съвет и кметът Еню Манолов обхождат кариерите по „Бунарджика“ и останалите тепета и под впечатление на страшните поражения нанесени през предните десетилетия препоръчват да се сложи край на кариерите. Общинският съвет взема решение за отнемане „Джендем-тепе“ от дружество „Изида”, тъй като се закрива общинската кариера на тепето и от тази дата фирмата губи дадения и изключителен район на действие. Това решение слага край на един период от три десетилетия, в който държавата и Пловдивската община се поставят над природата. Върху създадените преди повече от 200 милиона години уникални хълмове, около които е възникнал и се развивал в продължение на повече от 6 000 години града, са нанесени невъзвратими поражения. Едното от тези тепета – Марково, е изцяло унищожено.

Намирането на добри решения на някои от проблемите в града, определя положителната оценка за общинската управа начело с кмета Еню Манолов. Но в отчетните документи на общинската управа от началото на 30-те години откриваме и десетки нерешени въпроси, трупани с години, констатирани многократно, но без перспектива за намиране на решение.

Третата глава на дисертационния труд “Златното“ време на модернизацията на Пловдив (1932-1944)“ е разделена на четири параграфа. **Първият параграф** „Реализацията на значими инвестиционни проекти в първия мандат от управлението на кмета Божидар Здравков“ е посветен на избора на новата управа на 15 февруари 1932 г. и на нейната дейност до 19 май 1934г. Началото не е добро за новия кмет, защото му предстои да управлява без мнозинство в Общинския съвет, но в следващите месеци той спечелва нови поддръжници в съвета със своята философия за управлението и безкомпромисната честност. Второто неблагоприятно обстоятелство в началото на неговото управление са натрупаните в продължение на десетилетия проблеми, някои от които изглеждат нерешими. Житейската философия на новия кмет може да се обобщи с народната мъдрост, че умният човек вижда проблемите, а мъдрият – търси възможности за тяхното разрешаване. Предишната общинска управа е дефинирала доста от належащите въпроси за града, но не е успяла да предложи адекватни мерки. Опитите за реализация на някои добри идеи се сблъскват най-напред с липсата на воля за преодоляване на традициите на политическата партизанщина.

От тук започва новият кмет. При встъпването си в длъжност той заявява пред служителите: „Вчера бях избран за кмет на Пловдив от Демократическата партия, но от днес съм кмет на всички пловдивчани“. Това е философията на управление, която той ще следва през следващите години - скъсване с партизанщината и залагане на професионализма при търсенето на подходящи хора и решения. Влизайки в общината Здравков сформира своя екип според качествата на служителите, а не от средите на посочените му от партийните централи партизани. След две години ще изтъкне, че нито един служител не е бил уволнен принудително, а всички са се захванали за работа. Така за първи път в историята на общинското управление в Пловдив е отхвърлена практиката „всяка нова управа да отваря прозорците, за да избягат старите служители и освободят места за партийните партизани“.

Работният ден на кмета започва рано сутрин не с разходка по Главната улица, а с посещения в общинските предприятия и строителните обекти. Затова Б. Здравков заявява: „Мен кучетата в крайните квартали ме познават и не ме лаят“. От осем сутринта кметът приема докладите на ръководителите на служби, среща се с общински съветници и граждани. И така до вечерта. Остарели, безкрайно дълги и непонятни за населението са общинските наредби. Още през първата година от мандата са създадени нови добре обмислени, кратки и ясни правилници за общинските налози, такси и наеми. Издадени са в отделни книжки, за да достигнат до всички граждани.

В областта на финансите общинската управа налага край на пражосническото на обществените средства и правилото, че „парата трябва да се пести, че всяка разходвана стотинка трябва да бъде оправдана с реален резултат“. Във финансовата служба след дълги години на безплодни разговори на заседания на общинския съвет се въвежда „двойно счетоводство“, което дава възможност да се проследи неиздължаването на данъците. По отношение на социалната дейност на общината и при определяне на взаимоотношенията и с дружествата и организациите, занимаващи се с благотворителност, Здравков споделя възгледа, че общинската власт стои най-близо до проблемите на хората и върху нея трябва да лежи отговорността за подпомагане на най-уязвимите граждани. За тази цел, според него общината е тази, която трябва да открива и издържа социални заведения, а не да финансира обществените инициативи в тази посока.

Новата философия за управлението на Пловдив на кмета Б. Здравков най-отчетливо се проследява при разрешаване проблема с недостига на училищни сгради. Според съществуващото законодателство общините отговарят за системата на основното

образование, което включва степенята на задължителното първоначално образование с четири отделения и прогимназиалното образование с три класа. През 1932 г. в Пловдив в 21 първоначални училища с 97 стаи учат 6 600 ученици, разпределени в 153 паралелки средно по 44 деца. При това 20 от стаите са съвсем негодни за обитаване. Така около 130 паралелки имат само полудневни занятия и само 23 имат занятия през целия ден. Това предопределя ниското ниво на учебния процес, тоталната липса на хигиена, въпреки че мнозина от родителите се успокояват, че децата им все пак ходят на училище. И кметът Б. Здравков се насочва към друг начин за решаване на проблема с училищните сгради - сключването на общински заем и построяването на поне осем-девет училищни сгради. Така въпросът ще бъде решен за няколко поколения напред. Затова е логично и те да вземат участие във финансирането със заем, който да се изплаща през следващото десетилетие.

Друг наболял проблем е екологичното състояние на града и благоустройството на неговите улици и квартали. Създадено е „Дружество за украса и озеленяване на Пловдив“, започва засаждане на хиляди дръвчета по хълмовете и улиците на града. Изградени са системи за напояване и десетки нови квартални градинки. Всичко това се реализира по линия на трудовата повинност, като е пресечена възможността за безразборно откупуване на това задължение на гражданите, а събраните средства се използват само за обществени нужди.

Чрез увеличаване дебита на съществуващия водопровод и нови артезиански кладенци покрай река Марица се решава проблема с водоснабдяването. Кметът подготвя проект за замяна на дадените на военните терени в града с водосборния басейн на Тъмрашката река в Родопите. За големите проекти на града кметът осигурява необходимата приемственост. По стопански начин е завършено строителството на кланицата и още на следващата година доходите от нея надхвърлят един милион лева. Намерен е начин за изплащане задълженията към фирма „Бергман“ с доходите на общинското предприятие за електроснабдяване. По отношение на градските хали Общинският съвет взема правилно решение да се строи сграда само на два етажа, без етажи за общинските служби. Проведен е нов конкурс и започва подготовката на технически проекти. По идея на Търговско-индустриалната камара и със съдействието на общината се възстановява панаирната традиция с провеждането на Промислената изложба през 1933 г. и Първия мострен панаир през следващата година.

Вторият параграф на трета глава е „Промени в общинското управление след преврата на 19 май 1934г.“ На 19 май 1934 г. в страната се извършва нов държавен преврат. След поемането на властта от Военния съюз и Политическия кръг „Звено“ започват радикални реформи във всички области на политическия и обществен живот. Съществуващата партийно-политическа система, преценена от новото правителство като напълно дискредитирана, се заменя с непартийно-национална власт. Започва радикална административна реформа, целяща централизация на държавния апарат и ликвидиране на местното самоуправление. В края на май правителството разпуска всички общински съвети в страната, като избраните дотогава кметове и помощник-кметове продължават да изпълняват задълженията си до назначаване на нови. С нова Наредба-закон за градските общини изборността на кметския институт се заменя със системата на назначаване от централната власт в лицето на министъра на вътрешните работи по представление на съответния областен директор. Новата власт се отдалечава от същността на общинското самоуправление и неговите богати традиции, създадени през историческия път на развитие на българските общини. Достига се до типична форма на общински авторитаризъм. Кметът става пълен носител и изразител на общинската власт и единствен изпълнител на решенията на общинския съвет. Освен това нему е възложено върховното представителство на централната власт в района на общината.

Промените в държавното управление се отразяват и в статута и дейността на Пловдивската община, като се забелязват и някои особености. Общинският съвет е разтурен, но министърът на вътрешните работи преназначава Б. Здравков за кмет след неговата декларация за вярност към новия режим и известната оценка на цар Борис III, че „бай Божидар е най-добрия кмет в България“. Така старият-нов пловдивски кмет продължава да изпълнява своята програма за развитието на града.

Продължава разработването на техническите проекти за строеж на новите хали. В края на 1934 г. общината учредява фонд „Пловдивски градски водопровод“, в който да се акумулират средства за поетапното разширение и обновяване на амортизирани части от градския водопровод. С решение на Министерския съвет Пловдивският панаир е признат за постоянен и единствен в страната. В началото на 1935 г. под ръководството на кмета се подготвя и бюджет за финансовата 1935/1936г., в който увеличението на приходите идва от печалбата на общинските предприятия, например „Ветеринарно дело“ („Кланицата“) вече отчита тройно по-голяма печалба в размер на 2 700 000 лева. През 1934 г. са предоставени безвъзмездно терени от по 25 – 30 декара за стадиони за

футбол и атлетика на спортните клубове и са предвидени 100 000 лева за строителството на градски стадион и колодром на общински терен до Летище „Пловдив“. В подкрепа на културния живот на града са предвидени субсидии за театъра, дружествата на художниците и любителите на археологията. Внесени са съществени промени в социалната дейност на общината като последица от влизането в сила през ноември 1934 г. на Наредбата-закон за общественото подпомагане. С нея се уточнява понятието „обществено подпомагане“, категориите граждани, които се ползват от него. Създава се единна система за социални грижи, в чийто център са държавата и общината.

На 12 март 1935 г. министърът на вътрешните работи подписва заповед за освобождаване от длъжност на кмета на Пловдив Божидар Здравков в интерес на службата. В запазената документация не отриваме преки доказателства за причините. В запазено изложение на председателя на Федерацията на запасните офицери от по-късен период, се намеква, че многократно са подавани сигнали до министъра на вътрешните работи, защо след промяната в страната на 19 май 1934 г., пловдивският кмет – деец на старите партии, е оставен на своя пост.

За кмет на Пловдив на 14 март 1935 г. е назначен Георги Тодоров. Той представя своята програма за „доброто развитие и бъдеще на града, както и установяване постоянство в дейността, като се запази приемствеността в големите начинания на общината“. На дневен ред е завършването на започнатите от предния кмет проекти за общински автобусен транспорт, разширението на кланицата с предхладилник и хладилна камера, изграждане на градските хали по утвърдените проекти, построяване на първата градска баня, определяне място за сграда на Пловдивския театър, създаването на общинско предприятие за водоснабдяване и канализация, изграждане на общинска вакуумна инсталация за преработка на домати, осъществяване на социалната програма на общината. Но повечето от това остава само добро пожелание. При съществуващата в страната законова база с решаваща роля на кмета, явно вината е в него. Каква е била оценката на правителството в София за кмета Георги Тодоров можем само да гадаем, но в началото на октомври 1936 г. той си подава оставката.

В **третия параграф** на трета глава „Вторият период от управлението на Божидар Здравков“ се разглежда продължението на изпълнението на неговата управленска програма, който на 8 октомври 1936 г. за втори път встъпва в длъжност като кмет на Постоянното присъствие на Пловдивското градско общинско управление, изпълняващо функциите на Общински съвет. По-късно в спомените си той ще пише, че още от

първия ден е продължил изпълнението на своята програма от първия мандат. Пряко свидетелство за това е и изпълнението на проекта за каменната дига на река Марица, с който се преодоляват щетите от периодичните наводнения по ниските места на левия и десния бряг на реката. Докараните в началото на 1935 г. за тази цел камъни, така и не са използвани за нещо друго.

Анализирайки бюджетите на общината през следващите три години, става ясно, че кметът успява да въведе порядък, използвайки същевременно всички вратички в законодателството за увеличаване на приходите. Но в бюджета не са включени следните бюджети на общинските предприятия: „Електроснабдяване“ – 16 319 745 лева, „Превоз“ – 14 543 815 лева, „Ветеринарна служба“ – 30 863 560 лева, „Общинска аптека“ – 1 238 597 лева и „Земеделско стопанство“ 1 590 750 лева. Това прави бюджет от 114 635 000 лева общо, като общинската икономика вече формира бюджет равен на общинския. Това дава възможност за разрешаването на големите проблеми на втория български град, които изискват огромни средства – канализация и разширяване на водопровода, изграждането на общински дом (общинските служби продължават да са разположени в 11 сгради), ремонт и разширяване на училищните сгради в централната градска част, защото построените със заема нови училища са в крайните квартали, създаването на народни хигиенни и летни бани, изграждането на нови детски ясли (съществуващите са само за 60 деца). За първи път при разглеждането на този бюджет се поставя и въпросът за нов градоустройствен план на Пловдив.

Започват да се осъществяват някои от мечтите на кмета и поколения пловдивчани. След дълги години на умуване и безплодни спорове, Здравков поставя началото на изграждане канализацията на града, също с привлечени чрез заем финансови средства. Това е най-големият във финансово отношение, най-сложният технически и най-важен благоустройствен обект на града. Поставено е началото и на нова насока за водоснабдяване на града чрез помпи от подпочвените източници. По този способ се осъществява водоснабдяването на града и до днес. На 23 октомври 1938 г. пловдивският митрополит Кирил освещава новите пловдивски градски хали на местото на стария Куршум хан. В подземния етаж на сградата е монтирана най-голямата в България хладилна инсталация произведена от заводите „Шкода“. Обособени са 66 търговски обекта, а по протежение на трите външни страни още 30 отделни магазина.

На 10 декември 1936 г. Пловдивският мострен панаир е приет за член на Международната организация на панаирите и през пролетта на следващата 1937 г. се открива Първият международен мострен панаир. През 1938 г. общинската управа

утвърждава първият герб на Пловдив. Започва разработването на проблематиката на културния туризъм и съхраняването на уникалния ансамбъл на Старинен Пловдив.

Започва да се обсъжда въпросът за голям общински заем с дълъг срок на погасяване, за да може общината да поеме тежестите на изплащането в идните години. Това е вътрешен кредит от 45 000 000 лева за инвестиции във важни проекти по благоустрояване на града. Огромната за времето сума и гаранциите от държавата през лятото на 1939 г. са утвърдени със Наредба-Закон за заем на Пловдивската община сключен чрез публична подписка. Средствата от заема се разпределят за:

1. За нов Общински дом - 13 500 000 лева
2. За сграда на Трета прогимназия - 8 000 000 лева
3. За сграда на театъра - 10 000 000 лева
4. Изплащане обезщетения на частни собственици на парцели в мястото за панаир - 3 000 000 лева
5. За квартални бани - 1 500 000 лева
6. За плувни басейни - 2 000 000 лева
7. За бездомнически жилища - 1 600 000 лева
8. За Зеленчукова борса - 2 400 000 лева
9. За улици в крайните квартали - 3 000 000 лева.

Така, когато на 10 ноември 1939 г. министърът подписва заповед за освобождаването на Здравков от кметския пост отново „в интерес на службата“, е обезпечена инвестиционната програма на общината за години напред. Божидар Здравков оставя името си на честен човек и спомена за един деятелен и заслужил градски кмет. Той е единственият управник, за когото и след 9 септември 1944 г. не е казана и една лоша дума.

Четвъртият, последен параграф на трета глава е озаглавен „Пловдивската община в годините на Втората световна война“. Градът навлиза в кризисния период на Втората световна война с изключително стабилно финансово положение и ясна програма за строителството на тъй важните за града сгради. Но поради безплодни спорове за мястото на новите сгради с приоритет на частни интереси и мудност на общинската управа при подготовката и приемането на архитектурните планове, почти нищо от тези идеи не се реализира, а средствата са насочени за други военновременни нужди и изхранване на населението. Единственият осъществен проект е създаването през 1943-1944 г. на нов градоустройствен план от германския професор Херман Янзен. Планът е съобразен с модерните европейски тенденции и дава сполучливи решения за създаване

на индустриални зони, изместване на административния център от зоната на културно-историческо наследство, развитието на града към Родопската яка. Приет е през лятото на 1944 г., но поради радикалната политическа промяна след 9 септември 1944 г. впоследствие е отхвърлен.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ролята на Община Пловдив за развитието на града и в живота на неговите жители има множество и различни измерения. Било тя икономическа, социална, политическа и културна, или модернизираща, стабилизираща, задържаща – каквито и епитети да се използват, на практика това е процес, чиято динамика и посока са в пряка зависимост от дейността на общинската управа. След Съединението на Княжество България с Източна Румелия през 1885 г. Пловдив има 33 432 души население и ясно определен ориенталски облик, като следствие на петвековното османско владичество. В края на периода, през 1944 г., Пловдив е вече със 118 568 души население и има европейски облик и измерения. С приложен първи градоустройствен план на архитект Шнитер от 1896 г. и създаден през 1944 г. следващ по европейски модел на професор Янзен, с регулационни планове на всички градски части, нови булеварди, впечатляващи с модерната си архитектура сгради по Главната улица и озеленяване на хълмовете. Завършено е водоснабдяването с чиста вода от планината и от дълбоките подпочвени води в равнината. Завършен е първият етап на канализацията на кварталите по високите части на града. Изградена е съвременна за времето си инфраструктура на основното и средно образование. Създадена е институционално и финансово обезпечена система за социално подпомагане, включваща общинска система на здравеопазване и подпомагане на бедните.

Направеният анализ в трите глави на изложението показва, че основната роля за развитието и модернизирането на града през разглеждания период е на Община Пловдив, в лицето на изборния (частично назначаем през последното десетилетие) Общински съвет, постоянното присъствие от кмета и неговите заместници (за някои периоди назначаеми като временни управителни комисии) и изградената още през първото десетилетие след Съединението на България общинска администрация, която в своята разгърната структура през 1944 г. вече има 607 служители. Това е естествено, защото Пловдив вече е обикновен окръжен (областен) град. До 1944 г. построените от държавата сгради в Пловдив са само няколко – Централната поща, Военния клуб, сградите на Областната постоянна комисия, на клоната на БНБ, на финансовите управления на пл. „Съединение“ и ул. „Княз Богориди“, на Околийското управление на

ул. „Съборна“, двата моста на река Марица, няколко сгради на военни поделения. Всичко останало е съградено по проекти, финансирани от Общината.

Взаимоотношенията между местната и централната власт са разнолики. В периоди, когато те се заемат от една и съща политическа сила, правителството подпомага дейността на общинския съвет, не само като пряко предоставяне на финансов ресурс, а и като съдействие за финансиране чрез заеми или по правителствени програми. Тогава се реализират едни от значимите проекти – водоснабдяването, създаването на първият градоустройствен план и провеждането на Първото българско земеделско-промишлено изложение при управлението на Стефан Стамболов (1887-1894); приложението на градоустройствения план и дейността по озеленяването при управлението на Народната партия на д-р Константин Стоилов (1894-1899); краят на финансовата криза с взетия заем през 1907 г. при второто управление на Народно-либералната партия; модернизационните и благоустройствени мероприятия при управлението на Демократическата партия (1908-1911); развитието на града при управлението на Демократическия сговор (1923-1931). По различен е случаят при двете управления на кмета Божидар Здравков, при които той изгражда добри взаимоотношения с правителството, доминирано от Демократическата партия (1932-1934), първоначално с правителството на Деветнадесетомайците през 1934 г. и по-късно с правителствата на Георги Къосеиванов (октомври 1936-1939).

Различни са случаите на взаимодействие, когато централната и местната власт са доминирани от различни политически сили. Но, като правило, управлението чрез назначаване на временни тричленни комисии, не довежда до положителни резултати в управлението на Пловдив. При проведените от тях избори, винаги печели правителствената партия, даже да няма никаква социална база в града. По особен е прецедентът с опитите на земеделците да управляват Пловдив (1919-1923), когато се възцаряват партизанските страсти в малочислената земеделска дружба и управлението е поверено на съвсем непознати и без опит дейци.

В контекста на противоречивата релация местно самоуправление - централна власт случаят с предоставянето от държавата през 1905 г. на концесията за добив на каменен материал от пловдивските тепета на акционерно дружество „Изида“ представлява специален интерес. В продължение на близо 20 години се нанасят непоправими щети на създадените от природата преди милиони години хълмове. От 1911 г. общината повежда борба за ликвидиране на тази концесия, но правителството, чрез промени в законодателството или лобиране от различни министерства, защитава частния интерес.

Но трябва да изтъкнем, че за унищожаването на „Марково тепе“ и части от другите хълмове имат огромна вина и общинските управи от началото на XX век до края на 20-те години, защото те стопанисват общинските кариери.

Основните инвестиционни проекти, реализирани от Община Пловдив, оказват влияние върху развитието на местната общност за продължителни периоди. Дългият времеви обхват на изследването даде възможност да се проследи дефинирането на проблемите, неуспешните понякога опити за тяхното решаване и успешното осъществяване. В хронологичен план първият проект е водоснабдяването на града с първия взет през 1890 г. голям заем в размер на 1 500 000 лева и е осъществено от Белгийската водопроводна компания от град Лиеж. При втория важен за града проект за създаване на градоустройствен план, благодарение на творческия подход на чешкия архитект Йосиф Шнитер Пловдив запазва своята урбанистична идентичност и неповторимост и днес е жив пример и феномен на прехода от средновековие към модерност. Третият проект от това време е провеждането на Първото българско земеделско-промишлено изложение през 1892 г., който също е успешен и спомага за превръщането на града в един от търговските и индустриални центрове на страната, поставя се и началото на панаирната традиция.

Изключително значение за града има и проекта за електрификация на града през 1928-1929 г., реализиран от фирма „Бергман. Електрически заводи“ Берлин, Германия. За сума от 30 000 000 лева градът получава добре изработена електрическа мрежа, която през следващите десетилетия успешно се доразвива.

Няколко успешни проекта са осъществени при кметуването на Божидар Здравков, което, по утвърденото мнение на изследователите, го прави най-успешният пловдивски кмет. Той въвежда нова философия за управлението на града, ликвидира партизанщината и политическите назначения, утвърждава идеята, че големите проекти се реализират със заеми, защото от тях ще се ползват и следващите поколения и е справедливо и те да участват във финансирането. Така в средата на 30-те години с взетия 8-милионен заем са построени девет нови училища, които осигуряват на пловдивските деца да учат при нормални условия. Създадена е нова общинска икономика с печеливши фирми за електроснабдяване, ветеринарно дело и кланица, градски транспорт, водоснабдяване, общински хали, поставя се началото на изграждане на канализацията на града, също с привлечени чрез заем финансови средства.

От друга страна, при анализа на този продължителен период от дейността на общината, се получи интересна съпоставка с периодите на кризи, и се изясниха

причините за провала в реализацията на някои от проектите. Политическата намеса на централната власт, честата смяна на общински управи довеждат до дълги периоди на бездействие и задоволяване само на текущите потребности на населението. По-особена е дейността през военновременните години, когато главно влияние оказват събитията от международен и национален мащаб и националните катастрофи.

Пловдив навлиза в кризисния период на Втората световна война с изключително стабилно финансово положение, подсигурано от взетия през лятото на 1939 г. 45-милионен заем. С него е предвидено да се построи нов Общински дом, сграда на Драматичния театър, на Трета прогимназия на ул. „Иван Вазов“, нови речни и хигиенни бани. Но поради безплодни спорове за мястото на новите сгради с приоритет на частни интереси и мудност на общинската управа при подготовката и приемането на архитектурните планове, почти нищо от тези идеи не се реализира, а средствата са насочени за други военновременни нужди и изхранване на населението. Единственият осъществен проект е създаването на нов градоустройствен план от германския професор Херман Янзен.

Проучването даде множество факти и доказателства за решаващата роля на професионализма при осъществяване на проектите. Смените на общинските управи водят често до идване на власт на неподготвени управници. Затова е важно и се налага да се ползва професионална експертиза при подготовката и реализацията на проектите. Така при водоснабдяването през 1890/1891 г. са налице консултациите на най-добрите специалисти от Министерството на благоустройството и обществените сгради, при подготовката на Изложението през 1892 г. е привлечена цялата мощ и капацитет на българската държава, при електрификацията през 1928 г. е поканен за консултант един от водещите европейски специалисти професор Кунцигер от Лиежкия университет, при изработване на плановете за канализация на града консултант е професор Карл Имхов, създател на десетки канализационни системи в Европа и САЩ.

Предварително поставената и неотклонно следвана в дисертационния труд цел да се проучат и разкрият начините на финансиране дейността на Община Пловдив се оказва напълно релевантна на темата. Тя даде възможност известни, малко познати и напълно неизвестни досега факти да се анализират по начин, който разкрива ролята на банковите заеми, обективните и субективните причини за появата на кризисни ситуации при тяхното изплащане. Постъпленията в бюджетите на общините стигат само за поемане на текущите разходи. За реализацията на всеки инвестиционен проект в Пловдив и/или в останалите градове, общината трябва да прибегва до вземане на

заеми, а това е изключително неизгодно. От началото на 90-те години на XIX век БНБ започва да отпуска повече заеми, но това извиква на дневен ред проблема с липсата на капацитет общинските управи да планират изплащането на заемите. В Пловдив това проличава при изплащане на заема за водоснабдяването от 1890 г. Предвижда се взетите 1 500 000 лева, заедно с лихвите, да се изплащат от постъпленията от експлоатацията на водопровода. Но изготвянето на правилник за заплащане на потреблението на вода закъснява, през следващите години постъпленията са минимални и при пропускане на плащания по главницата и лихвите сумата главоломно се натрупва, като се начислява 8 % лихва и 4 % просрочие. Така през 1894 г. дългът на общината към БНБ вече е 2 152 830 лева, през 1896 – 2 720 264, през 1898 г. надхвърля 3 500 000 лева, за да достигне до 5 000 000 лева, които БНБ си удържа. Така през 1907 г. Пловдивската община взема заем от БНБ в размер на 7 000 000 лева при 7 % лихва, но в общината изчисляват, че за 30-годишния период трябва да платят над 23 000 000 лева. Така държавата чрез БНБ се оказва „мащеха“ за общините на своите големи градове.

През 1904/1906 г. Пловдивската община се опитва да вземе заем от европейски банки, но липсата на капацитет по финансовите въпроси и непознаването на европейското законодателство довеждат до крайно негативен резултат. Сключен е договор за емисионен заем с финансова група от град Лион, но след похарчени стотици хиляди лева за командировки и отпечатване на облигации, групата обявява фалит и договорът пропада.

Едва със Закона за общинските стопански предприятия от 1927 г. общините са насочени по утвърдения в Европа път за създаване на общинска икономика и увеличаване на приходите. В Пловдив тази тенденция е реализирана при управлението на кмета Божидар Здравков, когато се постига стабилизиране на финансовото състояние. По това време общината взема и няколко заема с кратък срок на изплащане и успява да реализира свои проекти. Те са базирани на създадените от държавата централизирани фондове, от които се ползват българските общини.

При търсенето на взаимовръзките в дейността на кметовете и общинските съвети, фактологическият материал подчертава позицията и фигурата на кмета за разрешаване проблемите в развитието на града. Най-добрите кметове на Пловдив са тези, при които обективните обстоятелства, свързани най-вече със стабилност и просперитет при управлението на държавата, се съчетават с техните лични качества. Те успяват да дефинират проблемите, да обединят общността и да осигурят финанси и човешки

потенциал за тяхното решаване. Така в историята на Пловдив остават Христо Дюкмеджиев, Христо Г. Данов, д-р Иван Кесяков, Божидар Здравков. Особено характерен е примерът с последния. Той въвежда нова философия в управлението, като се справя с партизанщината и стабилизира чиновническия апарат. Остава и своя завет към общинските служители: „Чистота в мисълта, честност в действията!“ С основание можем да сравняваме Божидар Здравков с най-достоините български кметове от втората половина на 30-те години на XX век, като например инж. Иван Иванов в София или инж. Кирил Старцев в Русе.

Спецификите в дейността на Пловдивската община могат да се намерят в различни аспекти. Благодарение на публикуваните изследвания за историята на общинското управление в близките до Пловдив по мащаби Варна, Русе и Стара Загора, се открояват интересни съпоставки, свързани главно с темповете на развитие, реализацията на отделни структуроопределящи проекти, намесата на политическите сили и правителства в общинската работа, дейността на отделните кметове и др.

От 1886 до 1944 г. Пловдив извървява един сложен, противоречив и труден на моменти, но в крайна сметка положителен път в своето развитие. Най-важният фактор за модернизацията, развитието на инфраструктурата, градоустройството и благоустрояването, на социалния живот е местното самоуправление. Периодите на стабилност се редуват с кризисни моменти, но обществото успява да ги преодолее. В летописа на града следа оставят кметовете и общинските дейци, които успяват да осъществят своите идеи за неговото развитие. Не всичко успяват да направят. Често избухват безсмислените спорове, вземат връх личните и частни интереси. В много случаи елитът на града не съумява да се обедини за постигането на важни за общността цели. Така Пловдив остава без свой общински дом, без сграда на театъра и съдебна палата, не е завършена цялостната канализация на града. Но през тези шест десетилетия е натрупан ценен опит, който, заедно с поуците от неуспехите, може да послужи в бъдещото развитие на града.

ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. **Шивачев, С.** Европейското наследство в архитектурата, градоустройството и парковото строителство на Пловдив от края на XIX и началото на XX век. – Годишник на РИМ-Пловдив, кн. 3, 2004, с. 135-147.
2. **Шивачев, С.** Пловдив – панаирният център на България. – В: Сб. Доклади от научна конференция „Панаири, пазари, тържища в българските земи“, Търговище, 2004, с. 253-261.
3. **Шивачев, С.** Градът и паметта за неговите улици. – В: Сб. Доклади от научна конференция „Град и памет“, Пазарджик, 2012, с. 177-183.
4. **Шивачев, С.** Водоснабдяването на Пловдив в началото на 90-те години на XIX век – реализация, финансиране и проблемът с изплащане заемите към БНБ. – Годишник на РИМ – Пловдив, кн. 11, 2017, с. 179-192.
5. **Шивачев, С.** Родословието на най-успешния кмет на Пловдив Божидар Здравков . – Родословие/Genealogia, 2017, кн. 1-2, с. 171-181.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

- ◆ Дисертационният труд „Ролята на Община Пловдив за развитието на града през периода 1886 – 1944 година“ е първото и засега единственото изследване за ролята на местната власт, като най-важен фактор за развитието и модернизирването на Пловдив в хронологичните граници от Съединението, когато вече има поставени основи на местното самоуправление, до 9 септември 1944 г., когато започват нови кардинални промени в общественоеикономическото и политическото развитие на страната.
- ◆ Въз основа на разнообразни източници и главно – на богатата архивна документация, е разкрита пространно и обективно историята на Община Пловдив (общински съвет, постоянно присъствие в лицето на кмета и неговите заместници и структура на общинската администрация).
- ◆ Анализирана и обобщена е нормативната база, касаеща развитието на местното самоуправление през целия разглеждан период.
- ◆ За първи път в този труд цялостно и пространно се проследяват връзките между „втория български град“ и централната власт, с което се констатира, че намесата на държавата води до законодателно и практическо стесняване на обхвата на местното самоуправление и не довежда до положителни резултати в управлението на града.
- ◆ Идентифицирани са проблемите в развитието на града за един относително дълъг период от близо 60 години - от времето на тяхното дефиниране, през неуспешните понякога опити за разрешаване, до намирането на правилното решение и необходимото финансиране за тяхната реализация.
- ◆ Дисертационният труд е сполучлив опит за представянето на инвестиционните проекти с оглед на тяхната обществена значимост, а не чрез техническото представяне на изграждането на водопровода, канализацията, градоустройствените планове и електрификацията на града.
- ◆ Чрез широк набор от емпирични данни и новоиздирени източници от централните и местни архиви е доказана зависимостта на общинската дейност от финансирането. Разкрито е мястото на банковите заеми и въздействието на обективните и субективни причини за появата на кризисни ситуации при тяхното изплащане.
- ◆ Последователно и целенасочено е проучено значението на дейността на кметовете на града за (не)ефективното функциониране на общината. Изследването надхвърля административно-бюрократичната линия за развитие на общинските дела, като е обогатено с живите образи на кметовете, с интересни паралели между най-успешните от тях и провалите в управлението на други, неподготвени за отговорната мисия за управлението на града.

- ◆ Открито е управлението на онези кметове, които успяват да реализират своите идеи в интерес на обществото. Направени са и съпоставки с провалите в управлението на града при други от кметовете.
- ◆ Дисертацията е пръв опит за разкриване спецификите в дейността на Пловдивската община в сравнение с общините в другите големи български градове.
- ◆ Въведен е в научно обръщение издирения и събран фактологически материал, който представлява добра основа за цялостно изследване на местното самоуправление в България в разглеждания период.
- ◆ Дисертационният труд създава / представлява / модел за по-сетнешни изследвания за местното самоуправление в българските градове. И в този смисъл е етап в разработването на тази тематика в национален мащаб.
- ◆ Като резултат е осигурена възможността да се изведе практическото приложение на положителния и негативния опит в дейността на кметовете и общинските съвети, в контекста на новите условия в общинското самоуправление след 1990 г.

Стефан Шивачев